

- Центральної Ради // Трибуна. – 1991. – № 4; *Симоненко Р.Г.* Национально-культурная автономия на Украине в 1917–1918 гг. // Новая и новейшая история (Москва, Россия). – 1997. – № 1. – С.45 – 51; *Єременко Т.І.* Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ ст. // Історичні зошити. – Київ, 1994; *Калакура О.Я.* Ставлення польської національної меншини до УНР // Історія України. Маловідомі імена: Події, факти: 36. ст. – Вип. 5. – С. 126-135.
- ²¹ *Jabłoński Henryk.* Polska autonomia narodowa na Ukrainie 1917-1918. – Warszawa, 1948.
- ²² *Józewski Henryk.* Zamiast pamiątnika (2). – S. 108.
- ²³ Українська Центральна Рада. – Т. 1. – С. 401.
- ²⁴ *Полонська-Василенко Наталія.* Історія України. – Т.2: Від середини ХVІІІ ст. до 1923 року. – Київ, 1995. – С. 473.
- ²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2225. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 57-59.
- ²⁶ Українська Центральна Рада. – Т. 2. – Київ, 1997. – Т. 2. – С. 386-387.
- ²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 2225 (Міністерство польських справ).
- ²⁸ Там само. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 58.
- ²⁹ Там само. – Арк. 58, 58зв.
- ³⁰ Там само. – Арк. 59, 59зв.
- ³¹ Там само. – Спр. 2. – Арк. 53-55.
- ³² Polacy na Ukrainie. – S. 53.
- ³³ ЦДАВО України. – Ф. 2225. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 9.
- ³⁴ Demokrata Polski. – 1918. – Nr. 4. – S. 10.
- ³⁵ *Stempowski Stanisław.* Ukraina (1919-1920) // Zeszyty Historyczne (Paryż). – 1972. – Nr. 21. – S. 66-69.
- ³⁶ Там само. – S. 69-71.
- ³⁷ Polacy na Ukrainie. – S. 30.
- ³⁸ Українська Центральна Рада. – Т. 2. – С. 386-387.

Наталія Рубльова
(Київ)

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ І КОСТЬОЛ

Перша світова війна, особливо її завершальна стадія, призвела до глибоких політичних і територіальних змін на українських землях, що раніше входили до складу Російської та Австро-Угорської імперій. Після 1917 р. бурхливі революційні події та національно-визвольні змагання на цих теренах не тільки спричинили блискавичні багаторазові зміни форм правління, урядів, кордонів, ідеологічних приматів, а й неминуче вплинули на становище релігії і церковних інституцій, у т.ч. на життя Римо-католицької церкви (РКЦ).

Напередодні революційних перемін РКЦ становила потужну духовну інституцію із сталою, віками виробленою структурою та ієрархією, численним кліром і віруючими, розгалуженою мережею храмів і святинь, хоча в царській Росії – абсолютистській християнській теократичній монархії, котра послуговувалася девізом «*Православ'я – самодержавство – народність*», ставлення владних структур до РКЦ засадничо було неприхильним, що віддзеркалювало давнє змагання 2-х гілок християнства – православ'я і католицизму. Однак державна влада не ставила собі за мету цілковито викоринити РКЦ з російського ґрунту, зважаючи на міць і вплив цієї релігійної організації, її поважний міжнародний статус і не піддаючи сумніву її засадничу користь для суспільства. Дім Романових, вдаючи із себе покровителя католиків, намагався перетворити РКЦ, на зразок православ'я, в частину державного апарату, слухняне знаряддя власної політики. Це виявлялося, з одного боку, у визнанні ієрархії РКЦ, численних «монарших ласках» у вигляді роздачі католицькому духовенству подарунків і нагород, а з другого – у безцеремонному втручанні у внутрішні справи церкви, забороні діяльності на території імперії католицьких чернечих орденів, обмеженні вільного пересування ксьондзів, штучному ускладненні їхніх зв'язків з Ватиканом та низці інших дискримінаційних заходів, котрі підкреслювали неповноправність та другорядність цієї конфесії в російській державі.

Опір РКЦ політиці цезаропапізму не визначався послідовністю й часто межував з конформізмом. В обмін на легалізацію діяльності РКЦ у вочині православ'я Апостольському Престолу іноді доводилося поступатися принципами й навіть канонічними вимогами. Негативно оцінюючи заходи царату щодо обмеження впливу й поширення католицизму (зокрема, вимогу хрещення дітей від змішаних шлюбів католиків і православних лише за православним обрядом, регулювання підготовки кадрів для РКЦ у бік зменшення і т. п.), Ватикан намагався утримуватися від демаршів і розв'язувати подібні проблеми шляхом переговорів.

Римо-католицькому клірові доводилося йти на різні поступки, під тиском царської адміністрації виконувати численні принизливі вимоги (справляти молебні на честь імператора та членів його родини, церковним дзвоном вітати приїзд ієрархів православної церкви і т.п.). Деякі прикмети цих компромісних взаємин РКЦ і світської влади збереглися до наших днів, як приміром, римо-католицькі костьоли св. Олександра і св. Миколая в Києві, названі так на честь російських імператорів, які дозволили їх будувати.

Конфліктогенним чинником у стосунках держави й РКЦ була переважна приналежність до цієї конфесії національних меншин,

особливо поляків, які продовжували боротьбу з царатом за відродження Польщі, та підтримка католицьким духовенством цієї боротьби. Кожний сплеск національно-визвольних змагань поляків завершувався не лише збройним придушенням повстанців, а й серією репресивних заходів царату проти РКЦ – закриттям монастирів і костьолів, депортацією багатьох ксьондзів і навіть єпископів углиб імперії, скасуванням окремих церковно-адміністративних одиниць (епархій, деканатів, парафій), згортанням системи підготовки кадрів для РКЦ.

Так, в Україні було скасовано Кам'янець-Подільську дієцезію (1866), закрито всі римо-католицькі монастирі, за винятком Ізяславського бернардинського кляштору, перетвореного на пенітенціарний заклад, де відбували покарання ксьондзи; заборонено всі культурно-просвітницькі товариства при костьолах – перелік проявів і форм релігійного терору можна продовжувати. Світську могутність РКЦ на українських землях було зруйновано, ксьондзів влада намагалася перетворити в чиновників. За оцінкою сучасного французького історика Д. Бовуа, римо-католицьке духовенство «перетворилося на групу заляканих людей, які підкорилися російській силі і мали небагато спільного зі справою, яку захищали у Варшаві. *Ipsa facto* католицька віра землевласників ослабла і втратила свій колишній бойовий дух.»¹

Отже, адміністративними й репресивними заходами держава силоміць звужувала сферу впливу РКЦ, призводячи до паралічу всього її організму, відмирання багатьох його функцій, проте водночас не позбавляючи його життя. РКЦ в імперії Романових, у т. ч. на українських землях, нехай ущемлена й контрольована владою, однак могла існувати, діяти, володіти матеріальними цінностями, капіталами й використовувати їх на власний розсуд заради залагодження релігійних, культурно-просвітницьких та харитативних потреб².

За винятком Царства Польського, на всіх підросійських територіях римо-католицька ієрархія складалася з однієї – Могильовської – митрополії, що об'єднувала 5 епархій: Могильовську архидієцезію та дієцезії – Луцько-Житомирську, Тираспільську, Віленську й Жмудську. Резиденція митрополита (він же – архієпископ Могильовський) формально знаходилася у м. Могильові, проте насправді глава римо-католиків усієї Росії зазвичай мешкав у Петрограді. Впродовж 3-х років (1914–1917) митрополичий престол пустував унаслідок розходжень між Петроградом та Римом щодо кандидатури на це місце. Після Лютневої революції Апостольська Столиця порозумілася з Тимчасовим урядом, і 25 липня 1917 р. папа Бенедикт XV заповнив цю вакансію, призначивши архієпископом Могильовським і митрополитом Росії Едуарда фон Роппа – ієрарха, котрий відзначався небайдужістю до політики, за що й зазнав переслідувань за царату³.

На українських землях не існувало єдиного католицького центру, звідки здійснювалося б керівництво всіма місцевими парафіями. Лівобережжя України (Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина) входило до складу територіально найбільшої у світі Могильовської архідієцезії, що простягалася від Балтики до Сахаліну і від Білого моря до Центральної Азії. Центр архієпископату знаходився у Петербурзі. Парафії Лівобережної України не були багатолюдними (до найчисленніших з них належали згромадження католиків Харкова, Сум, Полтави, Ніжина, Чернігова, Кременчука) і нараховували разом менше 20 тис. католиків, якими опікувалося бл. десятка ксьондзів.

Межі **Луцько-Житомирської дієцезії**, до складу якої було включено (на правах Апостольської адміністрації) Кам'янець-Подільську єпархію, охоплювали всю Правобережну Україну – Київську, Волинську та Подільську губернії. Резиденція єпископа знаходилася у м. Житомирі. З 1916 р. цю посаду обіймав ксьондз *Ігнатій Дуб-Дубовський*⁴. Згідно з даними канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора, число католиків у парафіях цієї дієцезії становило напередодні Першої світової війни понад 760 тис. осіб, священнослужителів – 309⁵. Курія Луцько-Житомирської римо-католицької єпархії оперувала відомостями, що відрізнялися від офіційних. Так, костьольна статистика стверджувала, що 1913 р. у згаданих вище 3-х губерніях Правобережної України нараховувалося бл. 817,6 тис. віруючих та 337 священнослужителів РКЦ⁶.

Внаслідок припливу евакуйованих і біженців з Польщі та Галичини в роки війни число віруючих збільшилося на десятки тисяч, ксьондзів – на кілька десятків. Так, наприклад, у Києві 1917 р. знайшло притулок бл. 50-ти римо-католицьких священників – переважно біженців, які існували здебільшого за рахунок підтримки своїх київських колег, а також польських благодійних організацій⁷. На поч. 1918 р. у Луцько-Житомирській єпархії РКЦ було зареєстровано 365 ксьондзів. Число віруючих теж зросло – до 846,2 тис. осіб: у т.ч. понад 373,7 тис. католиків мешкало у Волинській губернії; 319,7 тис. – на Поділлі; майже 152,8 тис. – на Київщині⁸.

На південь України, Крим та Донбас поширювалася юрисдикція **Тираспільської дієцезії**, що обіймала також римо-католицькі парафії Поволжя і Кавказу. Цю єпархію – спершу як **Херсонську** – було утворено в 1847 р. згідно з угодою, укладеною в Римі уповноваженими від російського Імператорського двору та Папи Римського. Спершу місцем перебування єпископа визначено було м. Херсон, однак через протести Православної церкви, що вважала перебування в одному місті єпископів 2-х конфесій недоцільним, резиденцію ординарія єпархії РКЦ перенесено до повітового містечка Тирасполя (1852) з переймену-

ванням єпархії на **Тираспільську**. В 1861 р. осідок Тираспільського єпископа тимчасово (на час будівництва в Тирасполі приміщення для єпископа, консисторії тощо) перемістили до м. Саратов. При тому єпархія зберегла назву Тираспільської. Невдовзі царська адміністрація визнала перебування єпископа РКЦ у прикордонному з Австро-Угорщиною Тирасполі недоцільним і потенційно небезпечним. Відтак резиденція в Саратові з тимчасової перетворилася на постійне місце перебування глави єпархії⁹. Від 1904 р. на чолі дієцезії перебував єпископ **Йозеф-Алоїзій Кесслер**. До південноукраїнських парафій Тираспільської дієцезії належало бл. 200 тис. віруючих, переважно мешканців німецьких колоній, за винятком міст, де католики здебільшого мали польське коріння.

Назагал з-поміж 5-ти млн. католиків Могильовської митрополії, юрисдикція котрої, як уже згадувалося, поширювалася на всю Російську імперію, бл. 1-го млн. мешкало в Україні; а з-поміж 2 тис. 194 її римо-католицьких священників¹⁰ понад 400 виконувало духовну місію на українських землях. Отже, на українських теренах імперії Романових перебувала приблизно п'ята частина пастви й кліру РКЦ.

Крім Житомира – центру єпископства, де до кафедрального собору вчашало майже 21, 5 тис. парафіян, – найчисленніші католицькі громади були у Проскуріві (12, 6 тис. римо-католиків), Новограді-Волинському (10, 6 тис.), Городку (9, 2 тис.), Мурафі (9, 1 тис.), Фельштині (8, 5 тис.), Вінниці (8, 1 тис.), Полонному (8, 0 тис.), Кам'янці-Подільському та Шаргороді (по 7, 4 тис.), Сатанові (7, 3 тис.), Луцьку та Острозі (по 6, 7 тис.)¹¹. Тисячі прочан з різних кінців імперії щороку прибували до Бердичева, Брацлава, Летичева, де в костьолах зберігалися католицькі святині – чудотворні ікони Богоматері.

Але найбільшим осередком римо-католицького життя в Україні був Київ, де, за даними сучасних польських істориків, 1914 р. мешкало понад 60 тис. католиків¹². Щоправда, костюльна статистика стосовно цього подавала інші відомості: 1913 р. тут нараховувалося 40 тис. 290 осіб римо-католицького віросповідання¹³. Як згадував пізніше кс. Теофіл Скальський, який у 1913–1926 рр. був настоятелем костюлу св. Олександра, за рахунок біженців число римо-католиків у Києві 1916 р. зросло до 87 тис.¹⁴. Оскільки єпархіальна курія у підрахунках своєї пастви брала до уваги лише постійний контингент, то в її відомостях про парафіян київських костюлів на поч. 1918 р. фігурувала інша цифра – 40 тис. 995. Отже, за кілька воєнних років чисельність римо-католицької громади Києва практично не змінилася. Проте до чинних тут 2-х римо-католицьких храмів та 15-ти каплиць додався ще один – костюл св. Ігнатія. Його будівництво розпочалося ще з дозволу

царської адміністрації, а громада вже на поч. 1918 р. об'єднувала понад 7 тис. віруючих.

Римо-католицьке духовенство за царату не зазнавало матеріальної скрути, оскільки утримувалося на кошти створеного із секвестру костельних маєтків державного фонду, що становив 7,5 млн. руб. Щороку 1 % цього фонду витрачався урядом на платню ксьондзам. Оклад єпископа становив 4 тис. руб., настоятеля костьолу – 235–600 руб. на рік¹⁵. Прибутки римо-католицького духовенства не обмежувалися виплатами з казни. Заможний прожиток забезпечувався також за коштів парафіян (плата за богослужіння, виконання обрядів, реєстрацію актів цивільного стану тощо).

Хоча ксьондзи й становили зовсім нечисленну соціальну групу, їхній вплив і авторитет були незрівнянно більшими. Приналежність до духовного стану в очах католиків-мирян означала жертвність і самовідданість, що незмінно викликало почуття глибокої поваги – на відміну від православного середовища, де набуло поширення (очевидно, насамперед внаслідок одержавлення церковної ієрархії та її цілковитого підпорядкування інтересам династії Романових) нігілістичне й скептичне ставлення до своїх і чужих «попів», «попівства» взагалі.

Живильним ґрунтом для РКЦ в Україні була насамперед дрібна й середня шляхта, що стала надійним постачальником кадрів священників, хоч серед католицького кліру нараховувалося також чимало вихідців із селян, інтелігенції та навіть аристократичних родин. Духовна кар'єра вважалася почесною справою (при вступі до римо-католицької семінарії на кожне місце було по кілька претендентів).

Коло обов'язків католицького священника назагал не обмежувалося виконанням суто духовних і пастирських функцій. У сільській місцевості ксьондз зазвичай був для своїх одновірців чи не найвпливовішою особою, а плебанія нерідко виконувала роль центру громадського й культурного життя, замінюючи собою водночас школу, бібліотеку, медпункт. До ксьондза зверталися за допомогою і порадою, йому звіряли найпотаємніше. Паства РКЦ назагал була надзвичайно релігійною, згуртованою навколо костьолів, дисциплінованою та відданою своїм духовним наставникам.

Лютневу революцію 1917 р. і падіння самодержавства – оплоту православ'я – римо-католицьке духовенство підросійських земель, у т.ч. і в Україні, зустріло з надією на усунення всіх перешкод для своєї діяльності. Перші кроки Тимчасового уряду, спрямовані на демократизацію життя в країні, поза сумнівом, могли сприяти розвою католицизму на території колишньої царської Росії. 2(14) вересня 1917 р. уряд Керенського проголосив рівноправність католицької і православної конфесій. Скасування привілеїв одержавленої Православної

церкви, як і розраховував Ватикан, відкривало широкі можливості. Тож не дивно, що реакція цих 2-х церков, що впродовж віків конкурували між собою, на нечувані раніше суспільні зміни виявилася діаметрально протилежною: якщо православне духовенство, особливо його верхівка, сприйняло крах Російської імперії як суспільну й особисту трагедію, втрату власної опори, то в костьолах, навпаки, правилися молебні вдячності російській демократії.

Тимчасовий уряд скасував також заборону перебування в країні членів Товариства Ісуса, тобто єзуїтів, дозволив створення нових і відновлення ліквідованих царатом римо-католицьких епархій і парафій, а також погодився на подальше призначення єпископів без узгодження зі світською владою.

Внаслідок згаданих демократичних нововведень на Сході в Апостольській Столиці визрів намір реставрувати пошкоджену за царату структуру РКЦ, зокрема відродити на території південно-західної України *Кам'янецьку дієцезію*. Процедура реституції для РКЦ ускладнювалася тим, що на Поділлі було надто неспокійно. Зібравши через свого посланця о. Акілле Ратті¹⁶ необхідну інформацію, 31 серпня 1918 р. папа Бенедикт XV усе ж вирішив відновити цю епархію, іменувавши її ординарієм ксьондза Петра Маньковського¹⁷, який за царату не надто приховував польський патріотизм і відтак перебував у немилості влади¹⁸. Внаслідок воєнних дій і політичних ускладнень новопризначений єпископ тривалий час не міг прибути до Кам'янця-Подільського і приступити до виконання своїх обов'язків. Навіть висвячення його на єпископа через це відбулося за межами України, в Кракові. Апостольський візитатор А. Ратті 18 листопада 1918 р., аби допомогти єпископові зайняти належне йому місце, звернувся до міністра у справах культів УНР, повідомивши українську владу про факт відновлення Кам'янецької епархії РКЦ. Однак тривала війна, і єпископові Маньковському навіть за сприяння папської дипломатії ще рік не вдавалося прибути до Кам'янця¹⁹.

На території України католики почали повертати собі костьоли й монастирі, що були відібрані в них царатом після поразки польських повстань. Зокрема, для численних прочан знову відкрилася брама святині – кармелітського кляштору в Бердичеві, закритого ще 1866 р.

Жовтневі події 1917 р. стали гірким і болісним засобом від ейфорії та ентузіазму, що запанували в середовищі римо-католицького духовенства. Більшовицький переворот у Петрограді відгукнувся в Україні розгулом анархії і масовими погромами поміщицьких маєтків.

Ксьондзи вважали своїм обов'язком зробити все можливе, щоб не допустити участі своєї пастви в нищенні панських фільварків. Могильовський митрополит, архієпископ Е. Ропш з цього приводу опублікував

пастирський лист. У тих парафіях, де, на думку митрополита, «забули про Бога, розтоптали Божі права, допустилися до насильства і грабунків», він заборонив ксьондзам відправляти богослужіння та урочистості доти, доки населення не схаменеться й не попросить про призначення покути. Єпископові І. Дуб-Дубовському, якому підлягали католицькі парафії охоплених селянськими заворушеннями Київщини та Волині, також довелося звертатися до своїх одновірців із закликами до спокою²⁰.

Однак українське селянство, перед яким замаячила можливість здобути вимріяну віками землю, вже годі було стримати закликами чи навіть погрозами з уст священнослужителів, тим більше, що лиш незначна його частина належала до РКЦ. Отже, селянська революція вмить спопелила володіння польських аристократів, що впродовж віків були фінансовим та інтелектуальним оплотом римо-католицизму на українських землях. Костьол, що традиційно черпав з пожертвувань багатих землевласників, потрапив у надзвичайно скрутне становище, а ксьондзи, які не звикли до нестатків, відтепер убожили та ще й постійно потерпали від грабунків озброєного агресивного люду.

Протягом короткого, але насиченого подіями проміжку часу (1917–1920), формувалися політичні погляди католицького духовенства, визначалася його громадянська позиція. Хоча сфера безпосередньої діяльності священнослужителів перебувала, здавалося б, у далекій від політики площині, проте, по суті, нікому з ксьондзів не вдалося залишитись осторонь тогочасних суспільних обставин.

У 1917 р. єпископ Ігнатій Дуб-Дубовський двічі звертався до підлеглого йому римо-католицького кліру Правобережної України з пастирськими посланнями, де застерігав від вступу до будь-якої політичної партії, крім заснованої ним партії християнських демократів, що мала забезпечувати вплив РКЦ на політичне життя України. Священнослужителям рекомендувалося не тільки вступати до її лав, а й займатися організацією партійних осередків у своїх парафіях. Виконанню цього розпорядження єпископа завадили труднощі воєнного часу та й відсутність підтримки з боку ксьондзів, які байдуже, без ентузіазму поставилися до цих вказівок свого керівника.

Проте згаданий випадок не може слугувати доказом загальної політичної пасивності римо-католицького духовенства. Перманентні зміни влади в Україні яскраво проявили багатобарвний спектр його політичних орієнтацій.

До визвольних змагань українського народу ксьондзи Луцько-Житомирської та Кам'янець-Подільської дієцезій поставилися здебільшого якщо й не вороже, то принаймні прохолодно й скептично, вбачаючи в цих суспільно-політичних рухах лиш перешкоду для

Польщі, що, за їхніми уявленнями, як і в далекому минулому, мала простягатися «від моря до моря». Роки війни ще більш зміцнили їхнє (традиційне для польської еліти) бачення українських селян як темних і жорстоких «хлопів», які жадають землі й заради досягнення своєї мрії готові піти на будь-який злочин. Відтак причину аграрної революції в українському селі ксьондзи, відповідно з такою оцінкою, вбачали винятково у «тваринній хтивості хлопів до володіння землею». Отож, характеризуючи українського селянина, тогочасні католицькі душпастирі не гребували користуватися виразом: «Дурний як ворона, а хитрий як чорт»²¹.

Не мало принципового значення, під якими знаменами – синьожовтими чи червоними – гуртувалися українці, бо для більшості ксьондзів вони все одно залишалися «звичайнісінькими опришками», а лідери українського національно-визвольного руху – лише «провідниками збунтованих хлопів, котрі марять про створення незалежної, самостійної України»²². Сама ідея державного утвердження України була назагал чужою для тутешнього католицького кліру, що майже цілковито складався з етнічних поляків, і вважалася у цьому корпоративному середовищі чи не найбільшою крамолою. Попри те, що їм судилося народитися на Придніпров'ї, а не на берегах Вісли, ксьондзи почувалися відданими синами Польщі й сприймали українські землі лиш як східні окраїни улюбленої Вітчизни. Вони були найпалкішими, найпоследовнішими охоронцями та пропагандистами ідеалу відродження Речіпосполитої й виховали не одне покоління поляків у душі історичного романтизму.

Коли 1918 р. польська політична еліта приступила до реалізації своїх геополітичних намірів, то це викликало неабияке занепокоєння в середовищі будівників Української держави. Стало зрозумілим, що Варшавський уряд не зацікавлений у появі на політичній мапі Європи незалежної України. Вітчизняним політикам довелося констатувати, «скільки ворожнечі, ненависти і зависти панує поміж керівниками польської політичної думки до відродження українського народу та до утворення української державности. Якби погодитись з їх твердженням, то треба поставити під сумнів самий факт існування окремого українського народу, мови його та культури [...], завжди і всюди провадилась думка про нездатність українців до державного будівництва, про відсутність поважних підстав для української державности і т. д.»²³.

Українські урядові установи постійно одержували інформацію щодо пропольської агітації ксьондзів. Особливо старався ксьондз Мар'ян Токаржевський з м. Бара на Поділлі, на нетолерантність якого скаржилося місцеве православне населення²⁴.

В середовищі своїх колег – католицьких священиків – М.Токаржевський, виходець із родини багатих польських землевласників, за свою безкомпромісну, невгамовну вдачу, нестримну енергію здобув славу «бойового ксьондза». В його послужному списку ще з часів царату значилося кілька покарань за антиросійську пропаганду, в т.ч. ув'язнення в Ізяславському бернардинському кляшторі. За допомогою польських шкіл М. Токаржевський виховував юних подолян у дусі відданості історичній Польщі, задля чого навіть переклав українською польські патріотичні пісні. Під час проповідей, вказуючи на спустошення, завдані революцією, він звинувачував більшовиків, збуджуючи ненависть проти них. Із церковного амвону ксьондз засуджував знищення поміщицьких садиб, а тим парафіянам, які завдавали збитків землевласникам, – відмовляв у виконанні треб²⁵.

Хоча священнослужитель у проповідях постійно твердив про належність Поділля до Польщі та про неминуче навернення всіх православних на католицизм, українська влада все ж не стала його карати. Зате більшовицькі ревтрибунали в 1918–1920 рр. двічі засуджували М. Токаржевського до смертної кари, якої йому тоді пощастило уникнути²⁶. Під час польсько-радянської війни 1920 р. цей священнослужитель став духівником Юзефа Пілсудського і ще з більшою завзятістю продовжував ратувати за приєднання до Польщі «східних окраїн», тобто українських земель.

Інакше, без зайвого романтизму, оцінював політичну ситуацію, що складалася в Україні, та перспективи її ймовірного розвитку вже згадуваний нами прелат Т. Скальський. *«Український хлоп переважно не хоче відокремлюватися від Росії, його задовольняє концепція УКП»*, – зі знанням справи, але сухо й скептично, без натяку на співчуття «поставив діагноз» для знекровленого тривалою виснажливою боротьбою українського суспільства тодішній настоятель найбільшої в Україні римо-католицької парафії св. Олександра в Києві²⁷.

Попри толерантність до католицизму, так само як і до інших непанівних на цих теренах конфесій, молода українська демократія не спромоглася захистити духовенство, як, утім, і всіх своїх громадян, від розгулу внутрішньої анархії та зовнішньої агресії. Період смуту справив на ксьондзів таке глибоке й тяжке враження, що спливав у їхній пам'яті навіть через кілька десятиліть. *«Посеред того розгардіяшу і бродіння умів, витворення більш сталих політичних форм скільки натерпілися і знесли всіляких страждань ті, які вирішили стати на узбіччі, як ми, поляки, і дорога душі нашій католицька Церква – того не описати й на волячій шкурі»*²⁸, – так охарактеризував прелат Т. Скальський ті часи й становище римо-католицького духовенства.

Українські уряди доби Центральної Ради (17 березня 1917 – 29 квітня 1918 рр.) через наявність більш пекучих і нагальних проблем, власну соціалістичну та атеїстичну спрямованість мало уваги приділяли питанням урегулювання державно-церковних взаємостосунків, недооцінювали значення Церкви як суспільної інституції, та все ж таки були змушені враховувати реалії країни з релігійним населенням та вагомим авторитетом клерикальних кіл і взятися за вирішення проблем діяльності різних конфесій. Для цього при Міністерстві внутрішніх справ було створено *Департамент ісповідань*²⁹. Але відділ інослав'я та іновір'я цього Департаменту, до компетенції якого входили взаємини з неправославними церквами, тільки й встиг, що зібрати статистичні дані та іншу інформацію щодо становища РКЦ в Україні.

Як уже зазначалося, служителі католицької Церкви найчастіше займали позицію стороннього (хоча й наляканого війною) спостерігача, який недоброзичливо, а то й з осудом і погордою споглядав за визвольними змаганнями українців. Байдуже ставлення до проблем української державності спричинялося не тільки кривдами, заподіяними збунтованим селянством польської власності, Костьолові та особисто душпастирям, – не поважали ксьондзи українську владу ще й тому, що вона, попри пишномовні декларації, так і не спромоглася гарантувати своїм громадянам особисту безпеку.

Водночас можна навести яскравий приклад зовсім іншого – прихильного ставлення римо-католицького священнослужителя – поляка до української державності. Отець Діонісій Бончковський – учитель Закону Божого кийвських гімназій на Печерську, на відміну від багатьох своїх колег-ксьондзів, не мріяв про входження українських земель до складу відродженої Польщі, а, навпаки, вірив у щасливе майбутнє незалежної України. Прагнучи допомогти становленню національної державності українського народу, 15 березня 1918 р. він листовно звернувся до Української Центральної Ради з пропозицією надіслати до Ватикану дипломатичну місію УНР.

Звернення душпастиря зворушує читача своєю емоційністю й щирістю. Магістр теології, таємний папський камергер, котрий понад чверть століття присвятив духовній і видавничій діяльності, Д.Бончковський не уявляв свого життя поза рідною землею. Ще в юності, коли навчався за кордоном, він сумував за Україною і прагнув повернутися до рідного Житомира та Києва, а не залишатися у Варшаві чи Римі, хоч мав там незрівнянно ліпші умови для творчості й духовного розвитку. Коли відродилася Польща й патріотично налаштовані поляки стали покидати колишні «східні окраїни» та повертатися на історичну Батьківщину, на відміну від них ксьондз Бончковський висловлював переконання, що полякам необхідно

залишатися в Україні й працювати заради добробуту країни, котру колись відважно й свято боронили їхні предки від спільних ворогів³⁰. Він переймався ідеями братерства народів, рівності всіх станів, єднання класів і партій. Після того, як розпалася Російська імперія і на її руїнах постали нові держави, для Української Народної Республіки, на думку цього священнослужителя, було б корисно встановити дипломатичні стосунки з Апостольською Столицею, спрямувавши до Ватикану свого представника. Ксьондз Бончковський пропонував українським урядовцям допомогу в цій делікатній справі, посилаючися на власні родинні зв'язки та знайомства у ватиканських колах.

Залишається таємницею, чи було це звернення винятково власною ініціативою священнослужителя, чи опосередкованим зондуванням папською дипломатією настроїв і намірів уряду новоствореної держави щодо католиків та її взаємин із Святійшим Престолом. Беручи до уваги, що автор меморандуму був таємним камергером Ватиканського Двору й підтримував з Апостольською Столицею, за власним визнанням, тісні зв'язки, навряд чи його лист був спонтанним вчинком. Варто нагадати, що в середовищі римо-католицького духовенства на теренах колишньої Російської імперії жорстка внутрішня дисципліна суворо забороняла несанкціоновані церковним керівництвом контакти з представниками державної адміністрації. Малоімовірно, що магістр теології з чвертьстолітнім стажем лише під впливом хвилинних емоцій доволіно міг порушити ригористичні канонічні вимоги, яких дотримувався ціле життя. Окрім того, зміст меморандуму містить прозорі натяки на погодженість дій ксьондза з Папською Курією³¹.

Проте гетьманський переворот 29 квітня 1918 р. перекреслив цю, як ми вважаємо, першу спробу налагодження контактів між Українською Центральною Радою і Ватиканом.

Українська Держава періоду Гетьманату взяла на себе зобов'язання щодо фінансування й утримання Церкви та духовенства, в т.ч. римо-католицького. Департамент інослав'я та іновір'я Міністерства ісповідань Української Держави накреслив програму врегулювання відносин з Апостольською Столицею і створення окремого керівного органу РКЦ в Україні, територія якої все ще була розділена між 4-ма дієцезіями. Зокрема, ставилося питання про створення окремої провінції РКЦ в Україні на чолі з архієпископом³².

Польська спільнота так піднеслася духом, що в багатьох місцях України, навіть там, де католики становили невелику частку населення, розпочалося будівництво костьолів. Однак підозрювати гетьманські владні структури в особливих симпатіях до католицизму все ж не доводиться з огляду хоча б на ту обставину, що на вищезгаданий Департамент інослав'я та іновір'я покладался обов'язок наглядати за

ксьондзами, насамперед тими, хто відзначався пропольськими настроями та провадив антиукраїнську пропаганду. Пильно відстежувалися також усі випадки навернення православних у католицизм. Так, за даними Луцько-Житомирського римо-католицького єпископату, з православ'я в католицизм в Київській губернії від часу Лютневої революції до сер. 1918 р. перейшла *1 тис. 205* осіб; у Подільській – *974*; Волинській – *819*³³. Міністерство ісповідань Української Держави не стало заглиблюватися в тонкощі цієї справи, інакше з'ясувалося б, що переважну більшість новонавернених католиків за царату примусово було охрещено за православним обрядом як дітей від змішаних шлюбів, що лише формально належали до панівної Церкви.

Отже, гетьманський уряд намагався зіграти роль охоронця православ'я, вдавшись до контролю за проповідницькою та місійною діяльністю римо-католицького духовенства й тим самим ніби продовжуючи традиції цезаропапізму, що були притаманні Російській імперії.

Появу німецько-австрійських військ в Україні в 1918 р. католицьке духовенство радо вітало як носіїв європейської цивілізації та рятівників від революційного лиха, однак невдовзі настало розчарування політикою «цивілізаторів», які силоміць відновлювали порядок і поміщицькі володіння, водночас нещадно грабуючи селян. Ксьондз Каетан Яворович із с. Деражня на Проскурівщині на храмовому сільському святі виступив перед парафіянами з промовою, де гостро засудив грабів селянства німецькими окупантами, а також висловив невдоволення тими поміщиками, які, незважаючи на інтереси селян, прагнули будь-що повернути своє майно й землю. За цей сміливий виступ, проголошений українською мовою у присутності не лише сільської громади, а й місцевих поміщиків та представників окупаційних військ, ксьондза ув'язнили й випустили на волю лише після настійного клопотання єпископа та інших ксьондзів³⁴.

Коли до влади прийшов 3-й український уряд – Директорія УНР, що мала виразне соціалістичне забарвлення, то навіть найбільші оптимісти серед римо-католицького духовенства почали втрачати сподівання на благополучну долю своєї Церкви в Україні. Справді, якщо Директорія і виявляла розуміння значення релігії і Церкви в житті суспільства, то пріоритет все ж таки віддавала національній течії православ'я, 1 січня 1919 р. проголосивши закон про автокефалію. З коштів, що виділялися державною скарбницею на підтримку духовенства, майже *99 %* становили видатки на утримання православного кліру й лиш *0,9 %* – на фінансування ксьондзів³⁵.

Ще менш розуміла потреби католиків петлюрівська адміністрація на місцях. Так, Подільський губернський комісар УНР 24 грудня 1918 р. не підтримав прохання мешканців Гайсина про дозвіл на

будівництво костьола, вважаючи, що в цьому містечку поляків дуже мало, а відтак католицький храм тут зайвий³⁶.

Ідея Міністерства ісповідань Директорії УНР про українізацію діловодства неправославних, у т. ч. католицьких, церковних установ та застосування української мови під час меси в костьолах, так і залишилася, з огляду на свою делікатність та невідповідність політичній ситуації, що склалася тоді в Україні, нереалізованою³⁷.

У період Директорії втручання держави у справи РКЦ зводилося до мінімуму, хоч це зовсім не означало байдужості українського уряду до проблем цієї конфесії, а свідчило насамперед про перші кроки на шляху до демократизації їх стосунків. Реалії внутрішньої і зовнішньої політики змусили уряд УНР зрештою звернути більшу, аніж його попередники, увагу на діяльність РКЦ. Приклад сусідньої Польщі, що здобула державну незалежність, засвідчив, яку непересічну вартість має тісний зв'язок між народом і Церквою³⁸. Та й на самих українських землях католики демонстрували дивовижну, як для пори революційного нігілізму й падіння авторитетів, відданість духовенству, непорушну згуртованість навколо своєї Церкви.

Ватикан, на відміну від більшості західних держав, з розумінням і співчуттям поставився до визвольних змагань українського народу. Посланцеві папи Бенедикта XV у Варшаві А. Ратті було доручено пильно стежити за подіями в Україні. Своєю чергою для підтримання тісніших зв'язків з Апостольською Столицею 26 січня 1919 р. Директорія призначила графа Михайла Тишкевича головою дипломатичної місії УНР у Ватикані³⁹. До виконання обов'язків глави місії граф Тишкевич приступив наприкінці квітня 1919 р. У серпні того самого року його на посаді замінив о. Франц Ксаверій Бонн⁴⁰. Утвердження в Україні радянської влади звело нанівець зв'язки Ватикану з урядом УНР.

Певний час Апостольська Столиця, всупереч відверто атеїстичному спрямуванню політики більшовицьких керманічів, дотримувалась оптимістичного погляду щодо перспектив існування своєї Церкви у підрадянському суспільстві. Відокремлення церкви від держави й відмова нової російської влади від підтримки будь-якої конфесії були сприйняті Римом, що вірив у силу і здатність РКЦ до саморозвитку, як суттєве послаблення позицій свого віковичного конкурента – православ'я, а, отже, як реальний шанс для власного поширення на Сході.

Утиски релігії і репресивні заходи, вжиті радянською державою з перших днів свого існування насамперед щодо православного духовенства, змусили Ватикан реалістичніше оцінити ситуацію, що склалася. У березні 1919 р. папа Бенедикт XV, відгукнувшись на заклики православних єпископів, доручив кардиналові П. Гаспаррі звернутися до наркома закордонних справ Радянської Росії Г.В. Чичеріна з

протестом проти переслідувань духовенства більшовицькою адміністрацією⁴¹. Водночас Ватикан сподівався, що підвладним йому церковним структурам і клірові на підросійських землях вдасться уникнути лихої долі гнаного православ'я, адже РКЦ, на відміну від останнього, традиційно перебувала в опозиції до ненависного більшовикам дому Романових (міркування про те, що «більшовики вбачали у католицькому духовенстві жертву колишнього царського уряду», а відтак на перших порах нібито ставилися до РКЦ лояльно, висловлюються у публікаціях деяких істориків донині⁴²).

Ілюзії щодо гідної оцінки комуністичним режимом заслуг РКЦ у боротьбі з Російською імперією дуже швидко розвіялися під впливом реальних умов, що склалися аж ніяк не на користь згаданої конфесії. Можна навести чимало прикладів, що свідчать: політичний клімат радянської України від самого початку не сприяв розвою РКЦ. Навпаки, провідники КП(б)У (як і московський центр) та контрольовані ними державний апарат, ВУЧК і Червона армія вбачали в РКЦ контрреволюційну силу, з якою необхідно боротися всіма доступними методами. Без жодної диференціації, не роблячи винятку для римокатолицьких священиків, більшовики відносили все духовенство до антагоністичного табору експлуататорів і контрреволюціонерів, а відтак діяли щодо них відповідно до законів воєнного часу. Навпаки, становище ксьондзів ускладнювалось, оскільки на них, до того ж, упала підозра у співпраці з «Польською Організацією Військовою» (ПОВ) та симпатіях до відродженої, «панської» Польщі.

Упродовж 1917–1920 рр. влада в містах і селах України багаторазово змінювалася (у Києві, приміром, понад 10 разів), і кожен прихід більшовиків приносив ксьондзам обшуки, арешти, допити, свавілля «слідчих», вироки «ревтрибуналів», конфіскацію церковного й особистого майна тощо. Брутальне ставлення «робітничо-селянської» влади до РКЦ можна порівняти хіба що з аналогічною поведінкою під час нападів кримінальних елементів або ж набігів махновців. Представники ж інших влад, включаючи й денікінців, у цілому поводитися з католицьким кліром толерантно.

У квітні 1919 р. ЧК заарештувала настоятеля костюлу св. Миколая в Києві Юзефа Жмігородського⁴³, а в серпні того самого року – майже все київське католицьке духовенство – настоятеля кафедрального костюлу св. Олександра прелата Теофіла Скальського, ксьондзів Францішека Андрушевича, Станіслава Жуковського, Петра Тушинського та ін. Тоді ув'язнили навіть 85-річного о. Станіслава Помірського – учасника польського повстання 1863 р., який відбув у Сибіру 12 років каторги⁴⁴.

Житомирські ксьондзи разом з єпископом у грудні 1919 р. перечекували більшовиків у склепі на прикостьольному цвинтарі, а їхні колеги, які знехтували особистою безпекою, – ректор духовної семінарії Юзеф Мурашко, секретар єпархіального управління Станіслав Яхневич, ксьондзи Станіслав Дитріх і Миколай Бродецький – потрапили до ЧК й упродовж 3-х діб мусили відповідати на питання слідчих⁴⁵. Вінницького ксьондза, законвчителя місцевої польської гімназії і реального училища, організатора й керівника тамошніх скаутів Адольфа Яросевича було заарештовано влітку 1919 р. за звинуваченням у приналежності до «ПОВ»⁴⁶.

Настоятеля костьолу с. Купель на Проскурівщині Антонія Кобця в 1919–1920 рр. двічі грабували червоноармійці⁴⁷, а ксьондза Францішека Топольницького із с. Залісся вони поранили багнетами, після чого священник потрапив до шпиталю⁴⁸. Для настоятеля проскурівського костьолу Казиміра Носалевського кожен прихід до міста частин РСЧА асоціювався з арештом – то як заручника, то «за виголошення на кладовищі контрреволюційної проповіді»⁴⁹.

Практика т.зв. диктатури пролетаріату, котру римо-католицькому духовенству доводилося не тільки спостерігати, а й відчувати на собі, вочевидь відвернула ксьондзів від такого способу реалізації ідеї соціальної справедливості. «Я не скриваю, что мое отношение от 1919 г. к большевикам не было доброжелательное», – свідчив кс. Францішек Буяльський, якому довелося побачити жертви «червоного терору» на вул. Садовій у Києві. «На меня это произвело страшное впечатление и [я] упал в обморок. Потом, уходя, слышал плач, вой, стон. От этого времени у меня какая-то ненависть к большевикам явилась»⁵⁰. За висловом кс. Сигизмунда Квасьневського, який пережив воєнні перипетії в с. Оринин на Поділлі, «жалісливим натурам» його колег «була огидною нещадна розправа влади з ворогами соціалізму»⁵¹.

Римо-католицькі душпастирі назагал закликали парафіян утримуватися від кровопролиття, однак це не свідчить про їхню підтримку радянської влади. Навпаки, з кожним приходом червоних військ ксьондзи відчували, що «страшна чернь заливає вулиці, будівлі і приватні оселі»⁵². Здавалося, що вони, як предки в давнину, потрапили у полон до татарської орди, котра накинула їм ярмо на шию і позбавила сподівань на кращу долю⁵³.

Тож не дивно, що за таких умов всі погляди католицького духовенства України було спрямовано на Захід. Туди й попрямував, рятуючися від більшовиків, наприкінці 1919 р. (за іншими даними – в січні 1920 р.) єпископ Й.-А. Кесслер. Безумовно, його від'їзд за кордон став важкою втратою для всієї Тираспільської єпархії.

Сподівання ксьондзів-поляків були пов'язані з милою їхнім серцям, вимріяною відродженою Польщею, що швидко ставала на ноги й здобувала перші перемоги у боротьбі із сусідами. На відвойованих польською зброєю східних землях швидко зміцнювалися позиції РКЦ. На Поділлі, як тільки 17 листопада 1919 р. до Кам'янця вступили легіони Ю. Пілсудського, то слідом за ними 8 грудня того самого року нарешті сюди прибув і приступив до виконання своїх обов'язків ординарій відродженої дієцезії єпископ П. Маньковський.

У цей час глава Луцько-Житомирської дієцезії, більша частина якої перебувала під більшовиками, єпископ І. Дуб-Дубовський, евакуювавшись до Варшави, бив на сполох з приводу тих переслідувань, що їх зазнавали католики на східних теренах. У зверненнях до польського єпископату, сейму та папського нунція він наполягав на тому, що польське питання слід вирішувати не над Віслою, а тільки на берегах Дніпра. Чим далі сягнуть кордони Речіпосполитої, тим потужнішою вона стане, – переконував польську політичну еліту єпископ⁵⁴. Він так звернувся до Ю. Пілсудського, коли той відвідав Луцьк на поч. січня 1920 р. (польське військо зайняло це місто 16 травня 1919 р.): *«Верховний вождю, разом з мільйонами моїх вірних братів благаю Бога, аби Ти швидше підійшов до Золотих воріт (у Києві. – Н.Р.), а мені, єпископу, дозволив відслужити молебень подяки»*⁵⁵.

Лідерів Директорії С. Петлюрі в 1920 р. після укладення договору з Польщею та приходу армії Ю. Пілсудського в Україну довелося на власні очі переконатися в тому, що римо-католицькій клір на Правобережжі, котрий майже на 90 % складався з етнічних поляків, не тільки з неприхованою радістю зустрічав польських вояків, а й сподівався на відродження історичної Польщі в кордонах 1772 р., тобто з включенням до її складу українських земель.

І польський єпископат, і – вище - Ватикан підтримував Східний похід Ю. Пілсудського, вочевидь сподіваючися на розгром атеїстичної влади більшовиків і тим самим забезпечення безхмарного майбутнього своєї Церкви в Україні.

Проте ще більші надії викликав початок цієї військової акції в середовищі римо-католицького духовенства. Прихід поляків на береги Дніпра було сприйнято тутешніми ксьондзами як жаданий порятунок від тих нападів, що звалилися на них і Церкву в роки революції. Їхній зір тішився від одного лишень вигляду хвацьких жовнірів, добротних одностроїв та новітнього озброєння польського війська. Здавалося, що нарешті здійснилася виплекана багатьма поколіннями католицьких душпастирів мрія про велику й могутню Річпосполиту. Гамоване в чужорідному оточенні почуття польської вищовартості вщерть переповнювало їхні патріотичні душі й тепер нестримно вихлюпувалось у

велелюдних місцях. Повсюдно з костьольних амвонів лунала хвала «доблесним польським визволителям» і хула «диким більшовицьким ордам».

На честь прибулих польських легіонерів ксьондзи влаштували урочисті богослужіння й прийняття, гостинно приймали на постій у своїх садибах представників польського командування. Так було в Житомирі, Вінниці, Проскурові, Кам'янці-Подільському, інших містах і селах Волині та Поділля. З великою готовністю місцеве духовенство РКЦ допомагало армійським капеланам у проведенні панахид по полеглих у боях, виголошувало промови на мітингах, де знову ж таки не обходилося без політичних пасажів – переважно пропольського та антибільшовицького спрямування. Тон зазвичай задавали ієрархи.

Єпископ П. Маньковський, приміром, 3 травня 1920 р. відслужив урочисту літургію на мітингу, організованому поляками на центральному майдані Кам'янця-Подільського, з нагоди дня Конституції Речіпосполитої. Його колега – єпископ І. Дуб-Дубовський, щойно прибувши до Житомира з вигнання, незабаром з вдячністю приймав у своїй резиденції Ю. Пілсудського та його почет.

І в містах, і в селах, представники польського командування – від генералів до молодших офіцерів – могли розраховувати з боку ксьондзів на привітну зустріч, щедре частування та комфортне помешкання. Нерідко прихильність господарів плебаній до прибульців з-над Вісли виражалася не лише в гостинності, а й утілювалася в ще тісніших формах співпраці. Так, священнослужителі надавали польським військовим найрізноманітнішу інформацію про тутешнє середовище. Не стояло осторонь римо-католицьке духовенство й тоді, коли йшлося про комплектування кадрами місцевих органів управління: думка парафіяльного священика про ту або іншу кандидатуру була чи не вирішальною.

Немало зусиль доклали ксьондзи для втихомирення місцевого населення, яке ремствувало, а то й чинило опір порядкам польського окупаційного режиму. Під час проповідей у костьолах віруючим вселялася думка, що польські війська – *«рятівники й опікуни бідної України»*. Траплялися випадки, коли ксьондзи наказували своїм парафіянам здати всю наявну в них зброю, а то й самі підказували жовнірам місця, де ця зброя переховувалась.

І за розпорядженням церковного керівництва і з власної ініціативи ксьондзи часто бралися за справи, що не мали нічого спільного з душпастирською діяльністю. Так, наприклад, єпископ П. Маньковський з приходом поляків дав указівку підлеглому духовенству зробити перепис польського населення, що й було виконано, а результати надіслано до Варшави. Такий перепис відбувся й на Волині. Ксьондзи підтримали почин групи землевласників про приєднання до Польщі 4-х

прикордонних подільських повітів і ввійшли до складу делегації, відправленої до Варшави з відповідним клопотанням до уряду.

Тодішній законовчитель навчальних закладів м. Проскурова, а згодом глава Кам'янець-Подільської дієцезії прелат Ян Свідерський зазначав: *«Исходя из всего виденного и пережитого мною в это время (1917–1920 гг.), приходится сделать вывод, что по существующим тогда условиям, ни один почти ксендз на Украине по своему положению, как представитель польской интеллигенции на Украине, не мог уклониться и в большинстве случаев не уклонялся от национально-политической работы, которая переплеталась с его религиозной деятельностью»*⁵⁶.

Ефективність цієї роботи далеко не завжди залежала від самих лише священників. Отець Францішек Андрушевич, який у 1917–1920 рр. був вікарним ксьондзом парафії св. Олександра у м. Києві, пізніше пригадував, що настоятель – прелат Т. Скальський – брав участь у роботі польських патріотичних організацій, куди входили військові й цивільні особи, але невдовзі переконався в тому, що це марне витрачання часу: *«Скальський на засіданнях цієї організації бував часто і довго, – пам'ятаю ще такий випадок, якось він прийшов увечері на обід стомлений і був невдоволений, сказавши мені, що ці засідання його змучили, говорять там багато, а пуття з цього мало»*⁵⁷.

Під захистом польських багнетів на українських землях почалося відновлення втрачених за царату та роки революції позицій РКЦ. Так, єпископ П. Маньковський покинув свою резиденцію в Кам'янці й вирушив слідом за польськими частинами до міст і сіл Поділля з метою інспектування парафій, упродовж квітня – травня 1920 р. побувавши майже в усіх костьолах дієцезії. Ознайомившись із становищем на місцях, єпископ скликав у Кам'янці з'їзд деканів, де протягом кількох днів під його головуванням обговорювалися питання внутрішнього облаштування відродженої дієцезії: відновлення діяльності консисторії, капітули, семінарії; вишукування джерел фінансування духовних закладів; забезпечення умов для реколекції і відпочинку кліру і т.п.

Навіть найдалекоглядніші ксьондзи не могли передбачити, що полякам так швидко доведеться піти з України, тож здебільшого вони поводитися не дуже обачно. Приміром, з приходом поляків квартира настоятеля Вінницького костьола о. Яна Левинського, який ще до революції славився гостинністю та дружньою вдачею, знову перетворилася на місце зустрічі місцевого бомонду. З дозволу господаря дому політична референтура дивізії, що розквартирувалася на Вінничині, навіть провела тут своєрідний політико-виховний захід. Перед зібранням місцевих польських аристократів та підприємців було

прочитано доповідь, де роз'яснювалося, що польська армія прибула в Україну не заради анексії території, а для того, щоб допомогти С. Петлюрі утвердити дружню для Польщі демократичну республіку. Зміст доповіді, а ще більше відповіді на питання референта дивізії щодо майбутнього тамтешніх польських володінь розчарували й роздратували присутніх. Подільська верхівка, що сподівалася на повернення колишніх своїх багатств і відновлення панівного становища, вочевидь не бажала передавати право на вирішення цих проблем українському парламентові, як це пропонував доповідач. Зокрема, граф Грохольський після цього засідання в розмові з господарем дому заявив, що політичний референт «плів нісенітницю», оскільки, на думку магната, маєтки й підприємства необхідно цілком і беззастережно повернути власникам. «Ці слова були висловлені з люттю людини, надії якої були обмануті», – згадував пізніше про цей епізод ксьондз Я. Левинський⁵⁸.

Польська комендатура включила ксьондза до списку 20-ти найповажніших громадян Вінниці, які мали зустрічати Юзефа Пілсудського під час його прибуття до міста. Ад'ютант Головнокомандувача граф Єжи Потоцький під час попереднього інструктажу цих осіб особливо наголошував на тому, щоб «у промовах не було навіть згадки про приєднання Правобережної України до Польщі», а тільки щоб ішлося про дружні зв'язки обох держав⁵⁹.

Згідно з програмою візиту Юзеф Пілсудський разом із Симоном Петлюрою відвідав Вінницький костьол. Настоятель ксьондз Я. Левинський зустрів високих гостей з особливою шанобою, відслужив на їхню честь месу, а також провів для них своєрідну екскурсію по храму, розповівши про історію цієї давньої пам'ятки архітектури.

Того самого дня о. Левинський удостоївся честі побувати в міській управі на урочистому прийнятті з нагоди перебування у Вінниці глав 2-х союзних держав. В його пам'яті найбільше закарбувалося коротке звернення Ю. Пілсудського до українців. По суті це була програмна заява, що надихала українське населення, але водночас вщент руйнувала заповітну мрію прихильників включення «кресув всходніх» до складу Речіпосполитої: «І в блиску наших багнетів і наших шабель ви не повинні бачити нового диктату чужої волі. Хочу, щоб ви бачили в ньому відблиск своєї свободи [...]. Щасливим буду, коли не я – малий слуга свого народу – але представники польського й українського сейму встановлять спільну платформу порозуміння. Від імені Польщі виголошую: нехай живе вільна Україна!»⁶⁰.

Невдовзі після від'їзду високих гостей з Вінниці у місті поширилися чутки про те, що поляки не мають наміру довго залишатися в Україні. Ксьондз Я. Левинський, спостерігаючи за панікою і «чемоданними настроями» серед своїх парафіян, дякував Богові й собі за те, що виявляв обережність і не завжди брав участь у політичних акціях, зокрема, у мітингу на честь дня Конституції Речіпосполитої: «Я погодився відслужити месу, але від виголошування промови відмовився, мотивуючи тим, що маю слабкий голос і ніхто мене не почує. Так і сталось: я месу відслужив, а промову виголосив військовий ксьондз.»⁶¹

Боючися цілком вірогідної розправи більшовиків, близько сотні ксьондзів Кам'янець-Подільської дієцезії (всі до одного за винятком 2-х – *Станіслава Ганьського* та *Євгена Перковича*) в липні 1920 р. залишили свої парафії і відбули вглиб Польщі разом з вояками Пілсудського. Єпископ П. Маньковський, який не раз брав участь у велелюдних урочистостях на честь польського війська, не чинив перешкод ксьондзам, котрі покидали напризволяще свою паству, адже й сам разом з генеральним вікарієм, прелатом К. Носалевським залишив власну резиденцію у м. Кам'янці-Подільському і виїхав спершу до Львова, а згодом – до Кракова. Управляти дієцезією замість себе єпископ доручив 3-м ксьондзам – Ришарду Шишку, Яну Свідерському та Валеріану Шиманському, надавши кожному з них повноваження генерального вікарія, проте всі вони також невдовзі виїхали до Польщі.

Разом з військом С. Петлюри єпископ Маньковський восени 1920 р. на 2 тижні повернувся до Кам'янця-Подільського, але після підписання прелімінарної радянсько-польської мирної угоди був змушений уже назавжди покинути свою резиденцію і, перебравшись через Збруч, оселився у м. Бучачі. Дехто з ксьондзів, які рівночасно з єпископом повернулися на Поділля, цього разу вже не покинули своїх парафій і залишилися в підрадянській Україні.

Керівник Луцько-Житомирської дієцезії єпископ І. Дуб-Дубовський ще наприкінці 1918 р., коли порушилися комунікації між Києвом і Житомиром, призначив для Київської губернії генерального вікарія – прелата С. Жуковського, який мешкав у Києві. Але восени 1919 р. о. Жуковський покинув місто разом з денікінськими військами, внаслідок чого католицьке духовенство Київщини опинилося без керівництва. У Житомирі, від'їжджаючи до Луцька разом із своїм заступником – єпископом Міхалом Годлевським, владика І. Дуб-Дубовський залишив генеральним вікарієм прелата Антонія Ставіньського, повноваження якого поширювалися на Волинську

губернію. Ще на одного житомирського ксьондза – Андрія Федуковича – також покладалося виконання частини єпископських обов'язків.

У травні 1920 р., після зайняття Києва поляками, генеральним вікарієм Київської губернії було призначено прелата Т. Скальського. Цей обачливий священнослужитель, не менший за своїх колег польський патріот, не став привселюдно демонструвати власні політичні симпатії, уникав урочистостей і церемоній на честь польського війська. Не скористався він і можливістю евакуюватися, заявивши на пропозицію польського командування виїхати останнім потягом: *«Що буде, те буде, але я не маю права і совісті залишити парафію. Не такий страшний чорт, як його малюють.»*⁶².

Завдяки позиції Т. Скальського, який залишився сам і не схвалював виїзду інших ксьондзів до Польщі, їхня втеча від червоних військ і радянської влади у 1920 р. з Київщини не була такою масовою, як з Поділля. Ті римо-католицькі священники, які залишалися, оцінювали виїзд своїх колег як панічну втечу людей, котрі знехтували своїм душпастирським обов'язком. Водночас у костьольному середовищі існувало розуміння, що від'їжджають насамперед ті, які надто ревно і привселюдно проявляли свої патріотичні почуття щодо Польщі й через те небезпідставно побоювалися мстивих більшовиків. Київ разом з поляками покинув лише престарілий ксьондз С. Помірський. Натомість на Київщині залишилася без своїх керівників значна частина парафій РКЦ (у Білій Церкві, Фастові, Мотовилівці, Дідовщині, Сквирі).

Страх римо-католицьких священників перед більшовиками був небезпідставним, про що свідчать хоча б ті войовничі заклики й статті, що з'являлися в тогочасній радянській пресі. Так, наприклад, повідомляючи про діяльність «революційного трибуналу» в Києві одразу після відступу польського війська, губернська газета «Більшовик» наголошувала: *«Для польських шпигунів, агітаторів – існує одна кара: розстріл»*. Розпрощатися з життям від рук «чрезвычайки» міг кожен, *«хто тільки на словах співчуває Радянській Владі, а в дійсності допомагає польській армії»*, а також той, *«хто не допомагає Червоній Армії в її лицарській боротьбі з польською шляхтою, хто своїм ледарством, недбалістю та пасивністю гальмує працю Червоної Армії»*⁶³. Критерії «апробації» громадян на лояльність до комуністичної влади, як бачимо, встановлювалися тлумачилися досить довільно, тому до розряду вищезгаданих «ворогів народу» легко міг потрапити будь-хто, а тим більш «служитель культу» «інославної конфесії», та ще й поляк.

Нічого доброго не віщували ксьондзам заклики на шпальтах більшовицької преси на кшталт «Смерть польським шпигунам, агентам і бандитам!», «Хай живе революційний лад та дисципліна!». Поруч із

такими гаслами (очевидно, для більшої наочності) вміщувалися публікації, де ці звинувачення конкретизувалися. В тій самій київській газеті «Більшовик» упродовж червня – жовтня 1920 р., тобто періоду бойових дій на польсько-радянському фронті, з'явилася низка статей відверто антикатолицького й антипольського змісту⁶⁴.

Одна з цих публікацій – під «вишуканим» заголовком *«Паскудства Петлюри»* – належала перу більшовицького вождя Л. Троцького, який не погребував зайнятися викриттям «суті» петлюрівсько-ватиканських зв'язків: *«Петлюра через свого посла графа Тишкевича увійшов у торговельні зносини з римським престолом і за бойове приладдя, крім готівкою грошей, запропонував всебічну допомогу найсвятішому престолові у можливості пропаганди католицизму на Україні. Крім того, Петлюра обіцяв заплатити католицькій церкві і за майно, зруйноване горожанською війною, і згодився встановити на Україні престол Римського кардинала.»*⁶⁵.

«Розрекламовані» в такий нетрадиційний спосіб, опинившись в одному ряду з найзапеклішими ворогами радянської влади, яких нещадно знищувала більшовицька «чрезвичайка», римо-католицькі священнослужителі, зрозуміло, не чекали поблажливого ставлення до себе. Дехто з них багато місяців переховувався в глухих селах, інші ж, як, приміром, настоятель костюлу св. Олександра у м. Києві Т. Скальський, тривалий час не з'являлися на людях, перебуваючи винятково у власній плебанії⁶⁶.

Однак, багатьом католицьким священнослужителям, особливо в Західній Україні, під час більшовицького наступу на Варшаву не вдалося уникнути переслідувань, пограбувань, а окремі й загинули мученицькою смертю. Зрештою, такі кримінальні дії червоноармійців мали ідеологічне «обґрунтування» – керівник ВЧК Ф. Е. Дзержинський під час польсько-радянської війни наполягав на тому, що *«ксьондзи у справі організації шпигунства і заколотів відіграють значну роль. Треба їх знешкодити.»*⁶⁷.

Архієпископа фон Роппа, призначеного у період правління Тимчасового уряду главою Могильовської митрополії, було заарештовано у квітні 1919 р. Через кілька місяців йому пощастило залишити радянську Росію завдяки персональному обміну на комуніста Карла Радека. Замість Е. фон Роппа очолювати католицьку ієрархію в Росії залишився архієпископ Ян Цепляк, юрисдикція котрого поширювалася й на українські дієцезії РКЦ. У 1920 р. на підрадянських територіях він залишався єдиним (окрім німецького єпископа А. Церра, який мешкав на півдні України) чинним католицьким ієрархом.

Отже, в 1917–1920 рр. РКЦ в Україні пережила значно більшу катастрофу, ніж унаслідок поразки польських повстань 1830–1831 та

1863–1864 рр. Цього разу утисків і репресій з боку більшовицької влади зазнали як ієрархи, так і рядове духовенство – не лише поляки, а й німці, литовці, українці та представники інших національностей. Єпископів від дієцезій відокремили новопосталі державні кордони. РКЦ і втратила фінансову підтримку держави, і позбулася майна, земельних володінь, впливу на політичну, економічну, культурно-освітню сфери суспільного життя.

Внаслідок закриття католицьких духовних навчальних закладів припинилася підготовка кадрів духовенства. Війни та масова еміграція спричинили значне скорочення кількості й суттєві зміни в соціальному та якісному складі католицької пастви.

Правляча партія більшовиків розпочала будівництво засадничо атеїстичної держави, де взагалі не передбачалося місця для будь-якої релігії та Церкви. Відтак і для РКЦ в Україні наставали часи важких випробувань. Водночас Ватикан усе ще не втрачав надії на розвій католицизму в Україні, спираючися на глибоку релігійність католицького населення Правобережжя та Півдня, котру не похитнула революція, а також на велику самовідданість і жертвність того духовенства, яке залишилося на цих землях.

Підсумком тогочасних суспільно-політичних перипетій стала поразка українських державницьких сил, зміна суспільного ладу та підпорядкування України московському більшовицькому центру, що потягло за собою глибокі перетворення в усіх сферах людської діяльності. Успадковані більшовиками від російського абсолютизму деякі елементи цезаропапізму (втручання держави в релігійну сферу, прагнення верховенства й контролю над церквою) трансформувалися в систему воєнничого державного атеїзму, в результаті чого було ліквідовано церковні структури й настав загальний занепад релігійного життя.

Впродовж кількох наступних десятиліть одержавлене богоборство не надало шансів на пристосування до нових умов ані упривілейованій за царату Православній церкві, ані іншим конфесіям, що набагато раніше призвичаїлися до гонінь. Хоч РКЦ протягом кількох століть змагався на сході Європи з російським абсолютизмом набула чималого досвіду виживання та самозбереження за умов владної неласки, проте вже у перші роки існування комуністичного режиму їй довелося зазнати безпрецедентних втрат.

¹ Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор: Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863). – К., 1996. – С.318.

- ² *Dzwonkowski R., SAC. Kościół katolicki w ZSRR, 1917-1939: Zarys historii.* – Lublin, 1997. – S.38.
- ³ Ропп Едуард Михайло Йоганн фон (Едуард Юлійович, 1851-1939) – барон, нащадок німецьких і польських аристократів (у т.ч. Вишневецьких та Огінських). Народився у Курляндії, закінчив юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету, кілька років перебував на державній службі, після чого вирішив стати священником. Закінчив римо-католицьку духовну семінарію у м. Ковно (Каунас), вивчав теологію в університетах Фрайбурга та Інсбрука. З 1886 р. – священник, 1896 р. – канонік, 1902 р. – єпископ. Депутат І-ї Державної думи Росії, засновник Конституційно-католицької партії Литви й Білорусі, Католицької спілки робітників. 1907 р. був звинувачений у веденні польської пропаганди за опір впровадженню російської мови в костельох і висланий до м. Тифліс, де перебував до 1917 р.
- ⁴ Дуб-Дубовський Ігнатій (1874-1953) – ксьондз (з 1899 р.), єпископ (з 1916 р.). Народився у м. Вільно, закінчив Житомирську римо-католицьку духовну семінарію і колегіум Анжелікум у Римі, доктор канонічного права. 1916 р. очолив Луцько-Житомирську єпархію РКЦ, водночас виконуючи обов'язки адміністратора Кам'янецької єпархії.
- ⁵ Центральний державний історичний архів у м. Києві (ЦДА України у м. Києві). – Ф. 442. – Оп. 862. – Спр. 90. – Арк. 33–37 зв.
- ⁶ *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri diocesum Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Camenecensis Anno Domini 1913.*
- ⁷ У своїх пізніших свідченнях (23 березня 1930 р.) кс. Францішек Андрушевич так пригадував 1917 р. у Києві: «В той час тут, у Києві, мешкало приблизно осіб 30 – ксьондзів, які рахувалися при костьолі св. Олександра, осіб сім – при Новому костьолі – й особи дві-три – на Солом'янці або Шулявці; у загальному рахунку тут, у Києві, було осіб до 50 ксьондзів – більшість із них були біженці. Частина із цих ксьондзів-біженців прямо-таки були не при справах. Існували ксьондзи за рахунок допомоги, яку їм надавав комітет «Допомоги жертвам війни»; можливо, частина з них й працювала, як у цьому комітеті, так і в «Мацежі Польській», але хто і де саме, сказати не можу» [Державний архів Служби безпеки України (ДА СБУ). – Спр. 68067-ФП. – Т. 37. – Арк. 96 зв.].
- ⁸ *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri diocesum Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Camenecensis Anno Domini 1918.*
- ⁹ Див.: *Плесская-Зебольд Э. Г. Одесские немцы. 1803–1920.* – Одесса, 1999. – С.211–213.
- ¹⁰ *Dzwonkowski R., SAC.* Вказ. праця. – S.38.
- ¹¹ *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri diocesum Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Camenecensis Anno Domini 1913.*
- ¹² *Nicieja S.-S. "Polski Kijów" i jego zagłada w latach 1918–1920 w świetle wspomnień kijowian // Przegląd wschodni (Warszawa).* – Т. 2. – З. 4 (8). – 1992/93. – S.862.

- ¹³ Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri diocesium Luceoriensis et Żytomiriensis nec non Camenecensis Anno Domini 1913.
- ¹⁴ Skalski T., ks. Terror i cierpiennic: Kościół katolicki na Ukrainie, 1900–1932: Wspomnienia. – Lublin-Rzym-Lwów, 1995. – S.108.
- ¹⁵ Około-Kułał A., ks. Kościół w Rosji dawniej, obecnie i w przyszłości. – Kraków, 1928. – S. 11.
- ¹⁶ Ратті Акілле (1857–1939) – священник РКЦ (з 1879 р.), доктор теології, права й філософії, автор праць з історії Костьола, палеографії, літературознавства та мистецтвознавства, префект Ватиканської бібліотеки (з 1911 р.), відомий також як спортсмен-альпініст. 25 квітня 1918 р. папою Бенедиктом XV був призначений Апостольським візитатором на землях Польського Королівства, а після проголошення незалежності Польщі (11 листопада 1918 р.) одержав єпископські повноваження і йменованій Апостольським нунцієм у Варшаві, де польським кардиналом Краковським висвячений на єпископа. Завдяки його ініціативі на сході Європи 1918 р. було відроджено 3 римо-католицькі єпархії – в Кам'янці, Мінську та Янові Підляському, а також 1920 р. створено нову єпархію в Лодзі. У червні 1921 р. став кардиналом, а 6 лютого 1922 р. обраний папою Римським, відомим під іменем Пій XI.
- ¹⁷ Маньковський Петро (1866–1933) – ксьондз (з 1899 р.), єпископ (з 1918 р.), архієпископ (з 1926 р.). Народився у дворянській родині у маєтку Сагинці на Поділлі. З дитинства мешкав і навчався в Німеччині. Закінчив Житомирську римо-католицьку духовну семінарію, був священником у костьолах Житомира й Кам'янця-Подільського, секретарем курії Луцько-Житомирської єпархії. З осені 1920 р. мешкав на території І Речіпосполитої, помер у м. Володимирі-Волинському.
- ¹⁸ ЦДА України у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 861. – Спр. 35. – Арк. 20; Оп. 862. – Спр. 271. – Арк. 2.
- ¹⁹ У польській історіографії існує думка, що гальмував відродження Кам'янецької дієцезії уряд УНР, нібито домагаючися в обмін за своє сприяння РКЦ на українських землях підтримки Апостольською Столицею міжнародного визнання незалежної України (див., напр.: *Wilk St., ks. Odbudowa życia kościelnego na terytorium byłego Cesarstwa Rosyjskiego (1918-1920) // Kościół i społeczności. – Lublin, 1993. – S.137*).
- ²⁰ Див.: *Piela M. Udział duchowieństwa w polskim życiu politycznym w latach 1914–1924. – Lublin, 1994. – S.126*.
- ²¹ Skalski T., ks. Вказ.праця. – S.125.
- ²² Там само.
- ²³ Кушнір М. Польща і самовизначення народів // Нова Рада. – 1918. – 18 жовт. – № 190.
- ²⁴ Див.: *Ульяновський В.І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр.: Доба Гетьманату П. Скоропадського. – Київ, 1997. – С.205*.
- ²⁵ ДА СБУ. – Фонд друкованих видань. – «Обвинительное заключение по делу польской контрреволюционной и шпионской организации на Правобережной Украине». – Харків, 1930. – С. 12.

- ²⁶ У 1940 р. він все ж потрапив до в'язниці НКВС у Луцьку й був засуджений до смертної кари, заміненої 10-ма роками ув'язнення в концтаборах. З Луцької в'язниці був, очевидно, вивезений до Києва. Після чого сліди М. Токаржевського губляться – ймовірно, він, як і багато інших ксьондзів, був страчений у перші ж місяці радянсько-німецької війни (Див.: *Dzwonkowski R. Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917–1939: Martyrologium.* – Lublin, 1998. – S.481–482).
- ²⁷ *Skalski T., ks.* Вказ. пр. – S.125.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Див.: *Ульяновський В.І.* Церква в Українській Державі 1917 – 1920 рр.: Доба Української Центральної Ради. – К., 1997. – С.52.
- ³⁰ В 1920 р. о. Д. Бончковський усе ж таки змушений був залишити окуповану більшовиками Україну й виїхати до Польщі, де тривала його душпастирська місія. Помер він 1955 р. у Торуні.
- ³¹ Як приклад, варто процитувати такий фрагмент меморандуму Д. Бончковського: «І якби Українська Республіка, на підставі того, що колись була складовою Російської Імперії, яка мала свого представника при Ватикані, забажала тепер сама мати там свою делегацію, то Ватикан вважав би це цілком природним і здійсненним» [Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 61. – Арк. 1-4].
- ³² Див.: *Ульяновський В.І.* Церква в Українській Державі 1917–1920 рр.: Доба Гетьманату П.Скоропадського. – С.203.
- ³³ Там само.
- ³⁴ ДА СБУ. – Спр. 68067-ФП. – Т. 7. – Арк. 70.
- ³⁵ Див.: *Андрусичин Б.І.* Церква в Українській Державі 1917–1920 рр.: Доба Директорії УНР. – Київ, 1997. – С.130.
- ³⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 86. – Арк. 1.
- ³⁷ Див.: *Андрусичин Б.І.* Вказ. пр. – С.129.
- ³⁸ Див.: *Вінтер Е.* Візантія та Рим у боротьбі за Україну (955-1939) / Пер. з нім. – Прага, 1944. – С.190.
- ³⁹ Див.: Вістник Української Народної Республіки. – 1919. – 7 лют. (№ 4).
- ⁴⁰ Див.: *Гентош Л.* Листи Симона Петлюри до графа Михайла Тишкевича // Україна модерна. – Львів, 1996. – Ч. 1. – С. 159. Див. також докладніше: *його ж.* Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольською Столицею в 1919–1921 рр. у контексті східної політики Римської курії // Україна модерна (Львів). - 2000. – № 4/5. – С.163–186.
- ⁴¹ Див.: *Григулевич И.Р.* Папство: Век XX. – Москва, 1978. – С.177.
- ⁴² Див., напр.: *Stehle H.-J.* Tajna dyplomacja Watykanu: Papiestwo wobec komunizmu (1917–1991) / Przeł. z niem. – Warszawa, 1993. – S.17.
- ⁴³ Див.: *Осипова И.И.* «В язвах своих сокрой меня...»: Гонения на Католическую Церковь в СССР: По материалам следственных и лагерных дел. – Москва, 1996. – С.170.
- ⁴⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 52795. – Арк. 36.

- ⁴⁵ Там само. – Спр. 66457. – Т. 5. – Арк. 6.
- ⁴⁶ ДА СБУ. – Спр. 40682-ФП. – Арк. 9.
- ⁴⁷ ДА СБУ, м. Хмельницький. – Спр. 23526. – Арк. 224 зв.
- ⁴⁸ Pamiętnik Kijowski. - Londyn, 1966 – Т. 3. – S.143.
- ⁴⁹ ДА СБУ. – Спр. 68067-ФП. – Т. 7. – Арк. 21.
- ⁵⁰ ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 52795. – Арк. 36 зв., 54.
- ⁵¹ ДА СБУ. – Спр. 68067-ФП. – Т. 32. – Арк. 188.
- ⁵² Skalski T., ks. Вказ. пр. – S.134.
- ⁵³ Там само. – S.140.
- ⁵⁴ Pieta M. Вказ. праця. – S.131.
- ⁵⁵ Цит. за зб.: Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Москва, 1964. – Т. 2: Ноябрь 1918 г. – апрель 1920 г. – С.542.
- ⁵⁶ ДА СБУ. – Спр. 68067-ФП. – Т. 7. – Арк. 71–71 зв.
- ⁵⁷ Там само. – Т. 37. – Арк. 97.
- ⁵⁸ А СБУ. – Спр. 68067-ФП. – Т. 9. – Арк. 200–200 зв.
- ⁵⁹ Там само. – Арк. 201.
- ⁶⁰ Piłsudski J. Pisma zbiorowe: Wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych. – Warszawa, 1937. – Т. 5. – S. 158–159.
- ⁶¹ ДА СБУ. – Спр. 68067-ФП. – Т. 9. – Арк. 199 зв.
- ⁶² ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 52795. – Арк. 38.
- ⁶³ Більшовик. – 1920. – 25 черв. [№ 101 (228)].
- ⁶⁴ Див., напр.: Більшовик. – 1920. – 26 черв. [№ 102 (229)]; 2 лип. [№ 107 (234)]; 5 вер. [№ 161 (288)].
- ⁶⁵ Більшовик. – 1920. – 21 жовт. [№ 199 (326)].
- ⁶⁶ Skalski T., ks. – Вказ. пр. – S. 209.
- ⁶⁷ Цит. за кн.: Ченцов В.В. Політичні репресії в радянській Україні в 20-ті роки. – Тернопіль, 2000. – С. 258.

Василь Марчук
(Івано-Франківськ)

ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ В ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1918 - 1919 рр.)

На рубежі ХІХ–ХХ ст., коли в Галичині утворилися перші українські політичні партії, Греко-католицька церква втратила політичне лідерство в суспільному житті. Поза тим священики продовжували брати активну участь у просвітнянському й кооперативному рухах, прямо або опосередковано підтримували українських послів Галицького сейму. У 1914–1918 рр. священицтво взяло опіку над легіоном Українських Січових Стрільців, а митрополит Андрей Шептицький освятив його бойовий прапор¹. Як свідчить епістолярій, митрополит найбільше симпатизував Українській національно-демократичній партії, що